

Н. Б. Шуст,
доктор соціологічних наук,
професор

А. А. Барікова,
студентка

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОГОВОРУ

Статтю присвячено аналізу мотиваційної концепції укладення договору на прикладі постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу.

Ключові слова: договір, мотиви, потреби, інтереси, соціальні якості.

Актуальність дослідження соціального аспекту договору (насамперед мотивації їх укладення) зумовлено як логікою розвитку суспільства, так і логікою розвитку науки, оскільки це пов'язано з соціально-економічним благополуччям соціуму та психологічним благополуччям особистості.

В умовах постійної зміни соціально-політичних, економічних і моральних орієнтирів сучасного світу найважливішим фактором динамічного розвитку суспільства є формування відповідних соціальних факторів, які сприяють успішній економічній діяльності.

Традиційна організація соціальних механізмів в більшій мірі відповідає завданню відтворення. Тому, в умовах, коли формується нова економічна система, перед науковцями постає питання досліджувати нову систему цінностей, динаміку процесу соціальних змін, прогнозувати адекватність соціальної поведінки економічним потребам.

Одночасно, аналізуючи досвід інших країн [1, с. 65-66], одним із шляхів успішного поступального розвитку є осмислення концептуальних аспектів економічних договорів, узгодження з сучасними потребами.

Вивчення мотиваційних аспектів поведінки має теоретичні та методологічні засади в соціології, юриспруденції, психології. Водночас у науковій літературі досі бракує розгорнутих теоретичних досліджень, присвячених соціальному аспекту договору, а саме: проблематиці мотиваційної концепції укладення договору.

Переважає кількість цих досліджень присвячена загальним проблемам когнітивно-мотиваційних аспектів поведінки особистості (О.І. Богучарова, Д. Харріс, Ш. Гутен, Ю.М. Жуков, О.В. Киричук та інші), індивідуальним і

груповим особливостям мотивації (О.А. Кириленко, Х. Хекхаузен, Дж. Аткинсон, А. Леонт'єв, А. Маслоу, В. Мерлін, Е. Клімов, А. Крол, Ф. Котлер та інші), ціннісним орієнтаціям особистості (В. Бурлачук, Т.С. Кириленко, М.В. Шевчук, С.Л. Рубінштейн, К.О. Абульханова, Л.І. Анциферова, О.Ф. Лазурський, В.М. Мясичев, Б.Г. Анан'єв, С. Бойко, Н.Д. Ковальчук та інші). Виняткове місце у науковій парадигмі (із урахуванням особливостей мотиваційної концепції укладення договору) посідають дослідження сутності механізму раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів (В.І. Слободян, Г.О. Зелінська, І.Б. Бойко, М.П. Ковалко, С.П. Денисюк, Т.В. Сердюк, І.М. Сотник та інші). Специфіку моделювання прогнозу споживання паливно-енергетичних ресурсів вивчали О.В. Мельник, В.Ф. Беседін, Б.П. Демидович, А.С. Музиченко, Ю.М. Харазішвілі, М. Скрипниченко, Ф.Н. Клоцвог, Ю.В. Гончаров, В.К. Сигачов та інші.

Метою дослідження є вироблення теоретичного підґрунтя мотиваційної концепції укладення договору як феномена правового життя в контексті соціального аспекту договору і на цій основі формування підходів до його удосконалення.

Як свідчать соціологічні опитування, які були проведені автором у КНУ імені Тараса Шевченка, переважна більшість студентів (94,6 %) віком 17–20 років (82,7 %), 20–23 роки (17,3 %) уклали договори в таких сферах: майнова (81,7 %), страхова (51,6 %), сімейна (12,9 %), надання послуг (56,9 %), державний сектор економіки (8,6 %), інтелектуальна власність (53 %), страхування: транспортних засобів (51,6 %), життя (27,9 %), нерухомості (15 %), здоров'я (2,1 %). Це свідчить про актуальність теми, необхідність її теоретично-

го обґрунтування, концептуалізації та ситема-тизації проблемних питань.

Як зауважував Д. Мейер, «обмеження сфери дії договору купівлі-продажу пояснювалося існуванням двох інших договорів, що опосередковують відносини з відчуження майна і досить близьких до купівлі-продажу: договору поставки та договору продажу, – під дію яких потрапляли відносини, пов'язані з продажем майбутніх речей» [2, с. 319]. Сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). Саме таким, на нашу думку, і є договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, а саме нафти і газу. Договір енергопостачання відноситься до договорів купівлі-продажу, оскільки містить в собі всі ознаки цього договірного зобов'язання: одна сторона передає іншій за плату визначений товар (енергію). З іншого боку, зазначений товар має настільки специфічні властивості, що це вимагає особливого регулювання. Енергія на відміну від речей являє собою визначену властивість матерії – здатність виробляти корисну роботу, забезпечувати виконання різних технологічних операцій, створювати необхідні умови для підприємницької та іншої будь-якої діяльності [3, с. 118]. Тому, на нашу думку, потрібно конкретизувати особливості сутності договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу.

У контексті цього дослідження розглядати-мемо договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, а саме нафти і газу, у двох аспектах: як перевезення та як транспортування відповідних природних ресурсів.

Визначаючи структурний склад механізму постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, важливе місце потрібно відвести його мотиваційному аспекту. У цьому сенсі мотивація виступає в якості функції управління енергозбереженням, процесу цілеспрямованого та доцільного впливу на відповідних суб'єктів – щодо раціонального використання та економії паливно-енергетичних ресурсів, спонукання до раціоналізаторської діяльності у напрямі енергозбереження.

Мотиваційні установки на укладення договорів, на нашу думку, повинні ґрунтуватися на оцінці потреб контрагентів, структури, змісту, пріоритетності їх задоволення. При дослідженні мотивації укладення договорів на підприємствах, що займаються транспортуванням та зберіганням газу, нафти, електроенергії

та інших енергетичних ресурсів, потрібно виділяти систему мотивації та механізм мотиваційної діяльності контрагентів.

До системи мотивації належать групи мотивів, об'єднаних певними ознаками, і, як правило, вони носять статичний, незмінний характер. До механізму мотиваційної трудової діяльності, який є динамічною величиною, відносять сукупність економіко-соціальних та морально-психологічних важелів. Саме їм відводиться роль спонукальних мотивів до цілеспрямованої поведінки людини [4, с. 146]. При дослідженні детермінант мотиваційного механізму укладення договорів у сфері енергетики потрібно приділяти особливу увагу таким його компонентам, як демографічний, соціальний та економічний. Демографічна компонента дає можливість виявити специфіку статево-вікової структури осіб, які укладають договори, соціальна – виявляє реакцію людей різного віку та статі на можливість вибору виду договірних відносин і відображає задоволення мотивів укладення договору, тоді як економічна компонента має на меті віддзеркалювати зацікавленість учасників відповідних договірних відносин.

Можна виділити такі напрями мотиваційного механізму укладення договорів у сфері електроенергетики: застосування виплат з прибутку в цілях стимулювання раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів; зменшення централізації управління енергозбереженням; розробка системи економічного обґрунтування.

Як переконливо свідчать дані нашого соціологічного опитування, при укладенні договорів студенти керувалися такими мотивами: матеріальними (82,7%), духовними (12,9%), економічними (55,9%), соціальними (35,41%), ідеологічними (8,6%), філософськими (7,5%), релігійними (3,2%). Це засвідчує важливість подальшого дослідження відповідних питань.

Таким чином, у соціологічному вимірі мотиваційну концепцію укладення договору енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу потрібно розглядати за такими основними напрямами: індивідуально-особистісні та групові аспекти мотивів укладення договору, соціальні якості останнього, ціннісні орієнтації та характеристика потреб у договорі.

Мотиви укладення договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу – це усвідомлена потреба контрагентів за договором у досягненні цілей його укладення, а також бажаних умов діяльності.

Під мотивом тут належить розуміти комплекс значень, що видаються сторонам договірних відносин адекватною підставою для досліджуваної поведінки. Зокрема, А. Шютц вважає, що стосовно значимої підстави поведінки, потрібно мати на увазі дві речі: 1) серія майбутніх подій, які суб'єкт передбачає здійснити («я орієнтую свою поведінку на цю мету»); 2) минулий досвід, що змушує чинити саме так. Тобто контрагент за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу вже має знати передбачуване значення своїх дій, до того як він може досліджувати їх мотиви. «Іншими словами, — ставить питання Шютц, — коли ми розкриваємо мотив людини, чи розкриваємо ми передбачуване значення її дії?» [5, с. 2].

Виходячи з поглядів Є. А. Фарапонової, готовність до укладення договорів у сфері енергопостачання потрібно розглядати як складне багаторівневе утворення, що включає особистісні та операційні компоненти. Особистісні компоненти у відповідних договірних відносинах охоплюють систему відношень, інтересів, мотивів, звичок і установок на працю, професійно важливі якості особистості, особливо її емоційної та вольової сфер. Операційні компоненти характеризують систему знань, загальнотрудових і професійних умінь, особливості інтелектуальної діяльності контрагентів за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. Тобто в дослідженні мотивування укладення договору необхідно враховувати зв'язок особливостей мотивації з індивідуально-особистісними якостями суб'єктів договірних відносин, до яких належать особливості емоційної сфери та інтелектуальної діяльності.

При цьому потрібно виділяти в системі мотивів договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу в контексті співвідношення рівня домагань та рівня досягнень, які перебувають у межах помірної вираженості орієнтації на успіх та уникнення невдач, домінуючі та другорядні мотиви.

Соціальні якості договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу — це сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, які зумовлені особливостями взаємовідносин контрагентів за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, в конкретному історичному суспільстві, в конкретних історичних умовах. Вищевизначені елементи пов'язані зі співвіднесенням явищ культури з ідеями цінностей, які дають можливість визначити сенс того чи того явища.

Усвідомлюючи той факт, що неупереджене пізнання дійсності створює хаос «екзистенційних» суджень, зв'язки, які історик або соціолог виокремлюють у культурному процесі, залежать від його позиції, від того, що для нього важливо, від його ціннісних ідей, соціальних якостей відповідних відносин. При цьому предмет дослідження мотиваційної концепції укладення договору та рівень аналізу «переплетіння каузальних зв'язків» зумовлені ціннісними ідеями, що панують тепер у суспільстві й у мисленні конкретного вченого; від відповідних соціальних якостей.

Механізм конституювання смислу за методом «віднесення до цінності» охарактеризований М. Вебером у його роботі «Протестантська етика і дух капіталізму», де він наголошує, що смислотвірним принципом, покладеним в основу історико-соціологічних студій, є поняття інтересу. Для Вебера неприйнятною є точка зору, згідно з якою предмет дослідження можна розглядати як щось незалежне від дослідницького інтересу, як певне об'єктивне утворення, наділене апріорним смислом. Він переконаний у тому, що утворення понять залежить від місця, яке займає в цій культурі аналізована проблема, що це місце може змінюватися разом зі змістом самої культури. Тому соціальні якості договірних відносин повинні визначатися в процесі співвіднесення з цінністю.

При цьому потрібно виділяти такі основні складові соціальних якостей договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу: соціальна мета діяльності контрагентів за договором; їхній соціальний статус і соціальна роль, очікування щодо реалізації; норми та цінності, якими керуються контрагенти за договором; соціально-психологічні особливості особистості; активність; самостійність у прийнятті рішення; рівень освіти та кваліфікація.

У зв'язку з вищевикладеним потрібно враховувати судження М. Вебера про те, що якість явища, що дає підстави вважати його «соціально-економічним», не є чимось характерним для нього «об'єктивно», зумовлене спрямованістю пізнавального інтересу в межах специфічного культурного смислу, яким наділена та чи інша подія в кожному окремому випадку. Тобто укладення договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу можна розглядати як економічний акт, як культурний, як політичний тощо.

Виходячи з позицій А. Шютца, властивості та якості об'єкта або явища — як індивідуально-

унікального, так і типового — залежать від інтересу та системи релевантностей, від практичної або теоретичної «нагальної проблеми».

Ця «нагальна проблема», своєю чергою, впливає з обставин, із якими я щохвилини стикаюся, у кожному мить мого повсякденного життя... Таким чином, типізація залежить від моєї «нагальної проблеми», для визначення і розв'язання котрої цей тип був утворений» [6, с. 491].

Таким чином, соціальні якості договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу обумовлюють утворення типізацій, за А. Шютцом, які не створюються в абсолютному сенсі, а відбувається лише їх вибір відповідно до інтересу.

Ціннісні орієнтації договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу — це соціальні цінності, що спрямовують у контексті соціальних настанов діяльність і соціальну поведінку контрагентів за договором, відображають орієнтацію останніх щодо відображення можливості діяти відповідно до об'єкта дії.

На думку Шпрангера, особистість орієнтована лише на якусь одну цінність, що є окремим випадком загального положення системного підходу: «...ціннісні орієнтації, як і будь-яку психологічну систему, можна представити як багатомірний динамічний простір, кожен вимір якого відповідає певному виду суспільних відносин, має у кожній особистості різну вагу» [7]. Зокрема, Дж. Холланд встановив значимі кореляційні зв'язки шести ціннісних установок і пов'язаних з ними типів професійної діяльності: дослідницька, практична, художня, соціальна, підприємницька, конвенціональна. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають системоутворюючим фактором структури договірних відносин у галузі енергопостачання, визначаючи її змістовну спрямованість.

Аспект ціннісних орієнтацій є визначальною характеристикою мотиваційної концепції укладення договору, характеризуючись багаторівневістю, яка проявляється в ієрархічній побудові цієї системи.

Перший підхід — нормативний, описує модель системи відповідно до будь-якої психологічної теорії. Другий підхід дескриптивний, полягає у виявленні ієрархічної побудови життєвої системи цінностей конкретного досліджуваного [8, с. 42-43].

Зокрема, М. О. Бердяєв на вищому щаблі системи цінностей виділяє три типи: духовні, соціальні, матеріальні, а решту цінностей розглядає як конкретний прояв одного з цих трьох типів.

М. Рокич [9] характеризує два рівня ієрархії: 1) цінності-цілі, або кінцеві цілі існування, і 2) цінності-засоби, або способи поведінки особистості. На нашу думку, доцільно виділяти чотири ієрархічні рівні в системі ціннісних орієнтацій особистості:

1) абстрактні цінності узагальненого характеру: духовні, соціальні, матеріальні;

2) компоненти вищезазначених абстрактних цінностей, а саме: у системі духовних цінностей — пізнавальні, естетичні гуманістичні та ін.; у системі соціальних цінностей — цінності соціальної поваги, соціальних досягнень, соціальної активності та ін.;

3) цінності, закріплені в життєдіяльності, що проявляються як властивості особистості (наприклад, активність, домінантність та ін.);

4) реалізація і закріплення цінностей — якостей у вигляді характерних способів поведінки особистості.

Характерною особливістю системи цінностей за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу є її багатомірність — критерій ієрархії (значущість цінності, що включає в себе різноманітні змістовні аспекти, обумовлені впливом різноманітних типів і форм соціальних відносин).

При цьому зважаючи на багатомірний динамічний простір сфери дії договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, кожен вимір якого відповідає конкретному виду суспільних відносин і має для кожної особистості різне значення та різну вагу, структура такої системи розкривається через аксіологічний архетип особистості; домінуючі ціннісно-мотиваційні блоки; раціональний та емоційний аспекти в контексті світогляду та мотивації ціннісних орієнтацій.

Потреби за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу — це внутрішні стимули активності контрагентів за договором, які відображають їхню об'єктивну залежність від світу та соціального середовища.

Актуальним є питання реалізації потреб при укладенні договору. На підставі нашого авторського соціологічного дослідження при укладенні відповідних договорів були реалізовані такі потреби студентів: особисті (81,7 %), економічні (58 %), професійні (31%), соціальні (15 %), ідеологічні (6,4 %), духовні (8,6 %).

Система потреб при цьому повинна розкриватися через аналіз ціннісних орієнтацій особистості, що є її основним структурним компонентом, в якому, на думку Б.Г. Ананьєва, сходяться

її різні психологічні характеристики. Виходячи з визначених у веберівській соціології двох принципів дослідження смислу, перший з яких пов'язаний з ученням Вебера про інтерес і «віднесення до цінності» як «смыслепокладального» чинника соціальної реальності, а другий – має справу з уже об'єктивованим смислом, включеним у соціальну дію, соціальні відносини і мотиви соціальної дії, у феноменологічній соціології, у варіанті, що його розвиває А. Шютц, предметом соціального аналізу договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу повинен стати принцип об'єктивованого смислу та, на нашу думку, і принцип «віднесення до цінності» як один із головних методів конституювання смислу.

А. Шютц убачав заслугу М. Вебера в тому, що той зводив усі види соціальних відносин і структур, усю царину «об'єктивного духу» до індивідуальної поведінки, а смисл усього комплексу феноменів соціального світу — до тих суб'єктивних значень, що їх індивіди приписують своїм власним діям [10, с. 105-106].

Система ціннісних орієнтацій при укладенні договорів у сфері енергетики виступає як регулятор і механізм такого розвитку, визначаючи форму реалізації поставленої мети, реалізації потреб, і за втрати нею спонукальної сили стимулює постановку нових значимих цілей. У свою чергу, певний рівень розвитку особистості, що досягається, послідовно створює всі нові передумови для розвитку й удосконалення системи її ціннісних орієнтацій. Особистість як динамічна система перебуває у стані безупинної зміни та розвитку. У процесі такого особистісного становлення поступово все більшого значення набувають її внутрішні рушійні сили, що дозволяють людині самостійно визначати завдання й напрямки власного розвитку [11, с. 24-25].

Слушною є позиція А. Маслоу, у якій зазначається, що обрані цінності і є такими, при цьому дійсно правильний вибір – це той, що веде до самоактуалізації. Він фактично поєднує цінності з мотивами, а В. Франкл – з особистісним сенсом. На думку Г.Олпорта, джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства та низка ціннісних орієнтацій, що не продиктовані моральними нормами, наприклад, ерудиція, спілкування.

Реалізація потреб, на нашу думку, повинна оцінюватися двома шляхами:

1) раціональним – раціональні оцінки «добре-погано», «безпечно-небезпечно», «гарно-негарно» тощо виступають як міра цінності предметів, подій, вчинків;

2) емоційним – емоції виступають у двох ролях – у ролі оцінки чи в ролі цінності. У цих двох аспектах вони включені у психологічний механізм спрямованості особистості як системи її найважливіших життєвих прагнень, за якими виділяють для особистості ті чи інші цінності та спонукають її до їх «завоювання» та ствердження.

Так, емоційні переживання зумовлюють виникнення та закріплення цінностей, реалізацію потреб, оскільки беруть участь в їх засвоєнні, і водночас є стрижнем, навколо якого обертаються емоційні переживання, почуття особистості, які у процесі такого руху й самі впливають на ціннісні орієнтації.

Систему потреб за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу розглядатимемо як підсистему більш широкої системи «життєвий світ людини», «образ світу» і тому подібне, що має складний і багаторівневий характер. При цьому потрібно враховувати ієрархічну теорію потреб за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, а саме: основні та похідні потреби.

Отже, вищевикладена проблематика знайшла відображення в сучасних наукових концепціях, на законодавчому рівні, але проблема досі залишається не до кінця розкритою, що й зумовлює необхідність проведення подальших досліджень з цієї тематики.

Література

1. *Shust N.* Ukrainian higher education on the way to global Partnerships // World Congress-Developing global partnerships, New-York city, February 18-20, 2008, page 65-66.
2. *Мейер Д.И.* Указ. соч. Ч. 2. С. 239; *Шершеневич Г.Ф.* Учебник русского гражданского права. – с. 319.
3. *Корнеев С.М.* Юридическая природа договора энергоснабжения / С.М. Корнеев. // Закон, 1995. – № 7. – С. 118.
4. *Бойко І.Б.* Мотиваційний механізм раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів на газотранспортних підприємствах / І.Б. Бойко, Г.О. Зелінська // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць / Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. – Київ, 2009. – № 7/8 (98/99). – С. 146.
5. *Вебер М.* Избранные произведения. / М. Вебер. – М., 1990. – С. 28.
6. *Шютц А.* Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шютц. // Аме-

риканская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 491.

7. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. / Б.Ф. Ломов. – М., 1984.

8. Шевчук М.В. Ціннісні орієнтації особистості як багатомірна нелінійна система / М.В. Шевчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – (Соціологія. Психологія. Педагогіка; Вип. 9). – Київ, 2000. – С. 42-43.

9. Rokeach M. The nature of human values. – N.Y., 1973.

10. Бурлачук В. «Віднесення до цінності», смисл і соціальна зміна / В. Бурлачук. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис. – Київ, 2001. – № 3. – С.105-106.

11. Кириленко Т.С. Емоційні переживання та цінності особистості: проблема співвідношення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – (Соціологія. Психологія. Педагогіка; Вип. 20/21). – Київ, 2004. – С. 24–25.

Н.Б. Шуст, А.А. Барікова

Социальный аспект договора

Статья посвящена анализу мотивационной концепции заключения договора на примере снабжения энергетическими и другими ресурсами через присоединенную сеть.

N.B. Shust, A.A. Barikova

Social aspects of the contract

The article is devoted to the analysis of the motivation conception of the treaty concluding according to the example of the energy and other resources supply connected via a network.